

הר"ר אברהם מאיר גלאנצר אנטוורפן - בלגיה

הנוסח המדויק ב'קדושה'

ישנן מספר נוסחאות ב'קדושה' הנאמרת בחזרת הש"ץ. אולם בכולם הנוסח הוא "עלידי נביאך". כך היא הנוסחה בראשונים, כמו: האבודרהם¹, מחזור ויטרי², רמב"ם³, טור⁴ ועוד. וכך מקובל רבות בשנים ונפוץ בכל תפוצות ישראל – לומר: "עלידי נביאך".

תמוה מאוד, מדוע איפוא בחרו עורכי הסידור 'עבודת השם'⁵ לשנות את מטבע-הלשון העתיקה ולתקן "עלידי נביאך"?!

הן אמת, שבימינו רגילים להשתמש בביטוי "עלידי" במשמעות: בסמוך, ליד (כמו גם בפסוק: "עלידי היאור"⁶); ואילו הביטוי "עלידי" בא במשמעות: באמצעות (כמו גם בפסוק: "עלידי דוד"⁷). ולפי-זה אכן מתאים יותר לומר: "עלידי נביאך".

אולם שגרת הלשון אינה הלכה דיקדוקית. לאמתו של דבר, בלשון הקודש, גם "עלידי" וגם "עלידי" – משמעותם כפולה: ליד, או באמצעות. כפי שכותב הרד"ק בפסוק שהכתיב בו הוא "עלידי" והקרי הוא "עלידי" – "ונתנו את הפסוק הקטון על-יד עושי הפלאה"⁸. העיר הרד"ק: "עלידי", כן הכתיב; וקרי, 'עלידי'. ואחד הוא בענין".

ואכן מצינו מקראות שבהם "עלידי" משמעותו באמצעות, ו"עלידי" משמעותו בסמוך. "והפקיד עלידי שרי הרצים"⁹ – פירש רד"ק: "מינה אותם עלידי שרי הרצים". גם רבי שלמה אלקבץ, בפיוטו הנודע, שהתקבל והתחבב על כל קהילת ישראל, "לכה דודי", ניסח את הבית הרביעי: "התנערי מעפר קומי, לבשי בגדי תפארתך עמי, עלידי בן ישי...", וכך גם בבית האחרון "עלידי איש בן פריצו"¹⁰. ולעומת זאת, "והיה לכם פאת נגב ממדבר צן עלידי אדום"¹¹ – פירשו רש"י, רשב"ם ואבן-עזרא: סמוך לאדום. וכך גם בפסוק "עלידי ארנן"¹² – פירש רש"י: "אצל ארנן".

1. 'סדר שחרית של חול ופירוש', מהדורת ורטהיימר עמוד קיד.	6. שמות ב-ה.
2. סימן צ, מהדורת הורוביץ עמוד 66.	7. דברי הימים ב כג-יח.
3. 'סדר תפילות כל השנה'.	8. מלכים ב יב-יב.
4. אורח-חיים סימן קכה.	9. מלכים א יד-כו.
5. נערך ויצא-לאור – לפני שנים אחדות – עלידי (אפשר לומר גם 'עלידי' כפי שנוכח להלן!...) מכון 'מעשה וקח'.	10. בסידור הג"ל לא 'תיקנו' את לשון הפיוט.
	11. במדבר לד-ג.
	12. שופטים יא-כו.

כיון ששקולים הם, יבוא מי ויאמר: יבואו שניהם! מה לי "על-יד" מה לי "על-ידי". ולא היא. מדברי רבינו חזקיה ב"ר מנחם, בעל פירוש 'חזקוני' על התורה, למדנו שב'קדושה' יש לומר בדווקא – "על-יד" ולא "על-ידי"! החזקוני¹³ מביא את נוסח ה'קדושה' ומונה את אותיותיה, וזה לשונו: "בקדושת 'יוצר', שבת, שמונים וחמש אותיות [עד הזכרת ה']", וזהו פרטן: 'נקדישך ונעריצך כסוד שכל שיח שרפי קדש, המקדישים שמך בקדש, ככתוב על-יד נביאך, וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש קדוש'. וכן במוסף, אין לנו להזכיר את השם קודם שמונים וחמש אותיות, וזהו סדר הקריאה ופרט הכתיבה: 'כתר יתנו לך המוני מעלה עם עמך ישראל קבוצי מטה, יחד קדשה לך ישלשו ככתוב על-יד נביאך וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש קדוש'. כל הוספה של אות, משנה את מנין האותיות ואת הסודות שטמונים בכך.

ואם אמור יאמר האומר: "על-יד" – הוא לשון יחיד ו"על-ידי" – הוא לשון רבים. ומאחר ואנו הולכים לקדש את שמו יתברך בשני פסוקים שנאמרו על-ידי שני נביאים¹⁴ – יש לומר: "על-ידי". מלבד שאם כך היה צריך לתקן גם בהמשך "נביאך", ביד אחר האלף, לשון רבים¹⁵; הנחה זו אינה נכונה כלל – גם "על-יד" וגם "על-ידי" משמשים בין ליחיד ובין לרבים¹⁶.

ובכ"ז זאת, על מי סמכו עצמם עורכי הסידור לשנות את הנוסח המקובל? במקורות מציינים העורכים שאת השינויים עשו על-פי שלושה מקורות: סידור רב עמרם גאון¹⁷; פירושי סידור התפילה לרוקח; וספר אגודת אוזב על יסוד וסוד התפילה.

אינני רוצה להיכנס כאן לדיון, האם רשאים אנו לשנות נוסח שמופיע אצל גדולי הראשונים והתקבל והתקדש במשך הדורות, מתמת שמצינו נוסחה שונה לראשונים אחרים. אבל רוצה אני להתייחס לגופם של דברים: סדר רב עמרם גאון, מלבד שלא ניתן כיום לקבוע על-פיו את הנוסחה המדויקת מימי הגאונים¹⁸, כשנעניין בו¹⁹ נמצא

ה'סדר'. הוא כתב את נוסח התפילות כשהם מסודרים לפי מחזור ימות השנה וביניהם משובצים קטעי הלכה השייכים לעניין. רב עמרם יצר בכך את האב-טיפס לכל סידורי התפילה עד ימינו.
ה'סדר' נשלח מבבל לספרד, הועתק, והעתקות ממנו הגיעו גם לאשכנז. סידורים רבים נעשו על-פי מתכונתו כשנוסח התפילה מותאם למקובל באותו מקום. כך התערבו בו נוסחאות שונות, וכיום לא נוכל להיעזר בו כדי להכיר את נוסח התפילה בבבל בימי הגאונים. ראה על-כך בהקדמתו של דניאל גולדשמיט ל'סדר רב עמרם גאון' (מהדורת 'מוסד הרב קוק') שבעריכתו.
19. במהדורה הנ"ל, עמוד לב.

13. דברים לב-ג, על הפסוק: "כי שם ה' אקרא".
הוזכר במגן-אברהם סימן קכה ס"ק ב.
14. "קדוש קדוש קדוש ה' צבא-ות, מלוא כל הארץ כבודו" הוא בישעיהו ו-ג, ו"ברוך כבוד ה' ממקומו" הוא ביחזקאל ג-יב.
15. בכל התנ"ך, "נביאך" – הוא יחיד, נביא שלך; ו"נביאך" – הוא רבים, נביאים שלך.
16. דוגמאות לכך יש בפסוקים שהוזכרו לעיל. 'על-יד' לרבים – "על-יד שרי הרצים", ו'על-ידי ליחיד – "על-ידי דויד".
17. צריך לומר: 'סדר רב עמרם גאון'.
18. רב עמרם גאון התבקש על-ידי חכמי ספרד להורות להם את "סדר תפילות וברכות של כל השנה", כתשובה שלח להם רב עמרם את

כתוב: "על-יד נביאך"! גם כשנעיין בפירושי סידור התפילה לרוקח, בקדושה של חול²⁰ כתב: "יד תיבות ב'נעריצך', וכן ב'נקדש את שמך', כשתאמר: "וכן כתוב על-יד נביאך". מן 'נקדש', עם קדוש קדוש קדוש, עד השם; או מן 'נעריצך' עד השם – כ"א תיבות. ולכך יש לומר: "ככתוב על-ידי נביאך". הרי שתוך-כדי-דיבור הוא מזכיר בתחילה "על-יד" ולאחר-מכן "על-ידי"?! אלא, שהרוקח לא נחית להא אי אמרינן "יד" או "ידי", אלא בא למנות את התיבות ולהכריע שיש לומר "ככתוב" במילה אחת, ולא "וכן כתוב" בשתי מילים. יתירה מכך, כשנמשיך לעיין בפירושי סידור התפילה לרוקח גם בקדושה של שבת²¹ נמצא כתוב: "על-יד נביאך"!

המקור השלישי, ספר אגודת אוזב, הוא היחיד שמזכיר²² "על-ידי נביאך". ספר זה לרבי יצחק האזובי²³, נתחבר בתחילת שנות הרי"ש, וספון היה למעלה מחמש-מאות וחמישים שנה, עד שנדפס לפני מספר שנים²⁴ מתוך העתקה תימנית. ומצא כדי גאולתו – שעל-פיו, בסידור 'עבודת השם', שונה הנוסח שנאמר כבר מאות בשנים ברתת ובויע – "על-יד נביאך".

20. הוצאת 'מכון הרב הרשלר', חלק ראשון, עמוד שכג.

21. שם, חלק שני, עמוד תקלו.

22. בעמוד קכא, 'סוד הקדושה'.

23. אין לנו שום ידיעה אודותיו (הוא הוזכר בארצו

הגדולים – אלופי יעקב אות י ערך תחתקפט, ללא פרטים נוספים), אך מתוך הספר נראה שגדול היה בתורה ובקבלה.

24. בספר חש"ד. אך על שער הספר כתוב שנתחבר לפני כ-600 שנים בערך בשנת ר"ב.